

Ks. JAROSŁAW BABIŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

jbabinski@wp.pl

ORCID: orcid.org/0000-0002-1358-1516

AXIS MUNDI JAKO KLUCZ INTERPRETACYJNY TEOLOGII MAŁYCH OJCZYZN FRANCISZKA MANTHEYA

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2023.001>

Streszczenie

Mircea Eliade wprowadził w przestrzeń badań religioznawczych pojęcie *axis mundi*. Oznacza ono przyjęcie istnienia świętego, niezmiennego „centrum” – stałego punktu odniesienia, warunkującego postrzeganie i interpretowanie świata. Łączy ono różne wymiary rzeczywistości i daje jej całościową wizję. *Axis mundi* jest utożsamiane z wieloma elementami świata. Najczęściej jest nim dom – rozumiany jako miejsce narodzin, zamieszkania i rozwoju. Takie ujęcie pozwala odnieść tę kategorię do poglądów Franciszka Mantheya i stworzyć spójną wizję jego teologii małych ojczyzn.

Słowa kluczowe: teologia małych ojczyzn, *axis mundi*, Franciszek Manthey, Mircea Eliade

„*AXIS MUNDI*” AS AN INTERPRETATIVE KEY
TO FRANCIS MANTHEY’S THEOLOGY OF SMALL HOMELANDS

Abstract

Mircea Eliade introduced the concept of *axis mundi* into the field of religious studies. It signifies the assumption of the existence of a sacred, unchanging ‘centre’ – a fixed point of reference, conditioning the perception and interpretation of the world. It connects various dimensions of reality and gives an overall vision of it. The *axis mundi* is identified with many of the elements that make up the human world. Most often it is the home – the place of birth, residence and occupation. This perspective makes it possible to relate this category to the views of Francis Manthey and create a coherent vision of his theology of small homelands.

Keywords: theology of small homeland, Axis Mundi, Franciszek Manthey, Mircea Eliade

Spotkanie z rzeczywistością świata to początek i warunek ludzkiego myślenia. Rodzące się z tego spotkania „pragnienie poznania”¹, przybiera różne formy i dotyka różnych obszarów, przejawiając się ciągle podejmowanym przez człowieka wysiłkiem udzielenia odpowiedzi na rodzące się pytania. W człowieku rodzi się fascynacja poznawcza pod wpływem odkrywanego wariabilizmu, pluralizmu, uporządkowania i sensu otaczającego świata. Człowiek szuka narzędzi, pojęć i praw; tworzy paradygmaty, toposy, modele i typy, mające ułatwić zrozumienie rzeczywistości i stworzyć całościową, uporządkowaną jej wizję. Niewątpliwie swoiste miejsce pośród formułowanych intuicji w tym względzie zajmują propozycje religijne, dokładnie – religijne archetypy. W tropieniu ich celował wielki religioznawca XX wieku – Mircea Eliade (1907–1986). Wśród wielu intuicji, jakie proponuje rumuński myśliciel, szczególnie obiecująca wydaje się być jego interpretacja *axis mundi*. Proponowane przez niego rozumienie tego pojęcia może być doskonałym narzędziem, pozwalającym stworzyć spójną wizję teologicznych poglądów ks. Franciszka Mantheya (1904-1971) w odniesieniu do tematu małej ojczyzny.

I. „*AXIS MUNDI*” W INTERPRETACJI ELIADEGO

Człowiek odbiera świat jako twór fascynujący – złożony i bogaty w swym istnieniu. Jawi się on jako niezwykle konglomerat rzeczy różnych, do siebie nie-

¹ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, Lublin 2000, I, 1, 980a.

sprowadzalnych. Szczególnie fascynujące jest to, co nowe, co różne i inne od już poznanej dotychczas rzeczywistości. Budzi z reguły intensywne reakcje, wśród których za specyficzne i znaczące uznać należy fascynację i lęk², nabierające – zdaniem Eliadego – charakteru sakralnego. Mamy tu więc do czynienia z klasycznym dla niego ujęciem, charakteryzującym się opozycją *sacrum* do *profanum*, które znajdują swą manifestację w ludzkiej egzystencji³. *Sacrum* w przestrzeni *profanum* to specyficzna hierofania, a więc uobecnienie świętości, objawianie się jej w przedmiotach naturalnych i artefaktach, stanowiących otoczenie człowieka⁴. „Realność nie z naszego świata przejawia się w przedmiotach wchodzących w skład naszego świata”⁵. Świat niesakralny zostaje uporządkowany, dając człowiekowi religijnemu poczucie bezpieczeństwa i sensu.

Takie uwzględniające religijną perspektywę interpretowanie rzeczywistości prowadzi do zidentyfikowania w niej jakiegoś świętego, niezmiennego „centrum” – stałego punktu odniesienia, warunkującego postrzeganie i interpretowanie świata⁶. To miejsce stanowi właśnie *axis mundi* – oś, przebiegającą w miejscu hierofanii, łączącą różne wymiary rzeczywistości. W różnych tradycjach religijnych uzyskuje ona swoiste, ale analogiczne formy zobrazowania: drzewo świata, kosmiczna góra, kosmiczny filar, słup uobecniający porządek i centrum świata⁷. Zawsze bowiem oznacza łączenie światów, wymiarów, poziomów rzeczywistości, budując symfoniczną wizję obrazów, ich funkcji i znaczeń oraz związanych z nimi doświadczeń.

Eliade zwraca uwagę, że *axis mundi* jest utożsamiane z całą plejadą elementów konstytuujących postrzegany przez człowieka świat. Jednakże najbardziej charakterystyczna i jednocześnie najbardziej uniwersalna jest identyfikacja owego centrum świata z domem. Właśnie dom, rozumiany jako ognisko domowe, miejsce zamieszkania rodziny, jest dla człowieka „świętym jego własnym uniwersum”⁸. Obok ojczyzny czy krajobrazu z dzieciństwa dom stanowi rzeczywistość wyjątkową i specyficzną – inną niż cała rzeczywistość, jednocześnie będąc jej obrazem, kwintesencją i fundamentem interpretacji⁹.

² Por. R. Otto, *Świętość*, Warszawa 1999, s. 22.

³ Por. A. Bronk, *Mircei Eliadego fenomenologia religii*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, 16(2007), nr 4(64), s. 111.

⁴ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1996, s. 7; A. Bronk, *Mircei Eliadego fenomenologia religii*, s. 123; A. Korczak, *Mircea Eliade i pojęcie archetypu*, „IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych”, XXVIII/2(2016), s. 364.

⁵ M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 8.

⁶ Por. tamże, s. 18; J. Bramorski, *Symbolika „środka świata” a mit tęsknoty za rajem w ujęciu Mircei Eliadego*, „Studia Warmińskie” 38(2001), s. 231.

⁷ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 34; tenże, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, Warszawa 1974, s. 61–62; L. Sullivan, *Axis mundi*, w: *The Encyclopedia of Religion. Volume 2*, red. M. Eliade, New York – London 1987, s. 20–21.

⁸ M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 21.

⁹ Por. tamże, s. 21

Ludzkie życie definiują konkretny, historyczny czas i przestrzeń¹⁰. Człowiek identyfikuje samego siebie jako istotę historyczną i autentyczną – taką, która „jest w sytuacji”. Jej egzystencja urzeczywistnia się w bardzo jednoznacznie określonych uwarunkowaniach¹¹. Najbardziej podstawowym i najważniejszym z nich, stanowiącym zasadniczą determinację jego postrzegania rzeczywistości, jest jego zasiedzenie, zadomowienie, zakorzenie. Dom stanowi centrum prywatnego wszechświata, zasadniczy punkt odniesienia dla poznawania tego, co jest dookoła, podstawę orientacji w czasoprzestrzeni i świecie wartości oraz wszelkiego ukierunkowania¹².

Co więcej, Eliade podkreśla, że wiąże się z tym wymiar sakralny. Dom to miejsce święte prywatnego świata¹³ – *axis mundi* – centrum, gdzie się łączy ziemia z niebem. Utożsamienie się z nim, zasiedzenie, zadomowienie, ma wymiar sakralny¹⁴. To naśladowanie działania Boga (bogów) – Jego aktu stworzenia. Osiedlenie się na jakimś terytorium, na jakimś miejscu, jest powtórzeniem tego, co mieści się w stwórczym akcie Boga – jest równoznaczne z położeniem podwalin świata¹⁵. Każda ludzka siedziba wiąże się z *axis mundi*, gdyż człowiek religijny chce żyć w „środku świata”, który jest *imago mundi*¹⁶.

2. „AXIS MUNDI” JAKO MOŻLIWOŚĆ DEFINICYJNA „MAŁEJ OJCZYZNY”

Rozumienie określenia „mała ojczyzna” nie nastręcza większych trudności. Zasadniczo akceptowalne jest w swym spontanicznym, najbardziej ogólnym sensie: „oznacza miejsce zamieszkiwania człowieka, które go kształtuje, nad którym sprawuje pieczę”¹⁷. Trafnie zakres tego pojęcia dookreślają pojęcia bliskoznaczne, wśród których za najczęściej używane uznać należy: „dom”, „ziemia”, „ziemia rodzinna”, „środowisko lokalne”, „ojcowizna”, „strony rodzinne”, „ojczyzna

¹⁰ Por. W. Jaźniewicz, *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017, s. 34; Ł. Synoradzki, *Teologiczne rozumienie przestrzeni w pismach ks. prof. Czesława Stanisława Bartnika (1929–2020)*, Kraków 2023, s. 194.

¹¹ Por. M. Eliade, *Sacrum, mit, historia*, dz. cyt., s. 36.

¹² Por. tenże, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 49.

¹³ Por. tamże, s. 52.

¹⁴ Por. tamże, s. 54.

¹⁵ Por. tamże, s. 70.

¹⁶ Por. tamże, s. 67, 75.

¹⁷ S. Starczewski, *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, w: *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, red. S. Starczewski, S. Kosieliński, Warszawa 2000, s. 23; por. W. Theiss, *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarne*, w: *Mała ojczyzna. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. W. Theiss, Warszawa 2001, s. 11–12.

prywatna”, „ojczyzna lokalna”, „ojczyzna regionalna”, „region” oraz „regionalna zbiorowość” i „więź regionalna”, na Kaszubach: „tatzczzna”¹⁸.

Ks. Franciszek Manthey wpisuje się oryginalnie w te próby definiowania. Czerpie bowiem z tradycji języka niemieckiego, w której funkcjonuje specyficzne pojęcie małej ojczyzny – *Heimat*¹⁹. W jego ujęciu jest to określenie bardzo bogate, wielowymiarowe. Podejmując próbę jego definiowania, odwołuje się do następujących określeń: „miejsce gdzie człowiek się urodził i wzrastał” – w szerokim znaczeniu; w historyczno-kulturowo-językowych uwarunkowaniach: „miejsce obozowania” (Lagerplatz), „miejsce schronienia” (Zufluchtsort), „miasto narodzenia/rodziny” (Geburtsstad), „miejsce, w którym człowiek czuje się bezpieczny i ukryty” (fühlt sich heimlich), miejsce dokąd może uciec, gdy nie będzie czuł się bezpieczny (wenn es ihm un-heimlich wird)²⁰. Co więcej, Manthey pojęcie małej ojczyzny stara się dookreślić, przyporządkowując mu cztery zasadnicze obszary. W jego rozumieniu konstytuują zakres tego pojęcia. Są nimi: krajobraz (Landschaft), ludzie (Menschen), duchowa przestrzeń (geistiger Raum), szczególnie doświadczenie Boga (besonderes Gotterleben)²¹.

Oprócz ujęcia kulturowego proponuje jeszcze inne – rozumiane w przestrzeni teologicznej, które określić można jako providencyjno-teleologiczne. Manthey podkreśla bowiem, że w dużej mierze człowieka określają warunki życia, kontekst kulturowy i tradycja. Innymi słowy – to, co go konstytuuje jako byt determinowany przez naturę i kulturę określonego miejsca na ziemi, gdzie przychodzi mu żyć z Bożego wyroku²². Człowiek to istota „zadomowiona” w konkretnym miejscu na świecie dzięki Bożej woli, z opatrnościowego wyroku Stwórcy. Zakorzenie

¹⁸ Por. S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, „Myśl Współczesna” 1946, s. 162–163 (153–175); H. Skorowski, „Zespoły Senackie”, 13(2013), s. 13; M. Szymańska, *Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim – próba rekonesansu*, w: *Powrót do ojczyzny? Patriotyzm wobec nowych czasów. Kontynuacje i poszukiwania*, red. C. Smuniewski, P. Sporek, Warszawa 2017, s. 49–50.

¹⁹ Na temat specyfiki tożsamości kulturowo-narodowej ks. F. Mantheya powstało szereg publikacji, m.in.: J. Babiński, *Pojęcie małej ojczyzny (Heimatu) jako element określenia pomorskiej tożsamości. Teologiczna propozycja ks. Franciszka Mantheya/ Das Heimatkonzept als Element der Definition der pommerellischen Identität. Der theologische Vorschlag von P. Franz Manthey*, w: *Wychowanie do wartości w warunkach wojennych. Erziehung zu Werten unter Kriegsbedingungen*, red. P. Zientkowski, R. Maliszewski, Bydgoszcz 2021, s. 99–108, 237–246; J. Borzyszkowski, *Ks. Franciszek Manthey oraz jego prawda i świadectwo o historii Kaszubów*, w: F. Manthey, *O historii Kaszubów. Prawda i świadectwo*, Gdańsk 1997, s. 9–10; W. Wielgoszewski, *Ks. Franciszek Manthey. Kapłan na pograniczu kultur Pomorza*, w: W. Wielgoszewski, *Ocalić od zapomnienia. Duchowni diecezji chełmińskiej XIII-XX wiek*, Toruń 2019, s. 275–279.

²⁰ Por. F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte. Versuch einer biblischen Theologie der Heimat*, Hildesheim 1963, s. 13–14. Wszystkie tłumaczenia tekstów niemieckojęzycznych są dziełem autora artykułu.

²¹ Por. tamże.

²² Por. F. Manthey, *Heimat an Weichsel und Ostsee. Ein Lesebuch*, Hildesheim 1964, s. 9.

w konkretnym miejscu na świecie i relacja do Boga indywidualizują człowieka oraz stanowią o jego podwójnym „zadomowieniu”. Najpierw w specyficznym, wyjątkowym, swoim miejscu na ziemi, które stanowi przestrzeń ciągłego ukierunkowania się na Boga, odkrywania Go i zdążania po Jego śladach²³. Ta właśnie aktywność – nieustanne transcendowanie doraźności powodowane potrzebą doświadczania *sacrum* – stanowi punkt wyjścia do urzeczywistnienia się drugiego zadomowienia: „Człowiek (...) żyje na ziemi i z ziemi, ale egzystuje jeszcze bardziej z Boga i w Bogu”²⁴. Boża Opatrzność powołuje człowieka do życia w konkretnych uwarunkowaniach, wyznaczając mu różne zadania i misję z powołaniem do zbawienia na czele.

Zakres pojęciowy małej ojczyzny-*Heimatu*, jaki proponuje ks. Manthey, ewidentnie koresponduje z proponowanym przez Eliadego pojęciem *axis mundi*. Można go z całą pewnością uznać za jeszcze jeden synonim, czy opis zakresowy zaproponowanego przez rumuńskiego religioznawcę terminu. Idea zadomowienia, rodzącego tożsamość i poczucie bezpieczeństwa, dookreślenie czasu oraz przestrzeni wzrostu i rozwoju jako zasadniczych determinant sposobu postrzegania rzeczywistości, jej aksjologicznego wartościowania oraz religijnego uzasadnienia, jaki powoduje przeżywanie relacji z małą ojczyzną-*Heimatem*, zdaje się być w pełni zbieżne z ideą *axis mundi*.

3. „AXIS MUNDI” I „HEIMAT” JAKO PRZESTRZEŃ SAKRALNA

Uzasadnianie związku człowieka z konkretnym miejscem na świecie – małą ojczyzną – tak w przypadku projektu Eliadego, jak Mantheya, charakteryzuje się intensywnym wyakcentowaniem wymiaru *sacrum*. Obaj myśliciele zgodnie stwierdzają, że więź człowieka z jego ziemią rodzinną ma wymiar sakralny²⁵, bo „małe ojczyzny pochodzą od Boga”²⁶. Stanowi ona centrum świata, punkt odniesienia w budowaniu światopoglądu, zwłaszcza systemu i hierarchii wartości, dookreślenia swojej tożsamości i takowości²⁷. Świadomość związku z ziemią rodzinną rodzi poczucie solidarności z nią i troskę o jej dobro. Fakt „bycia stąd” wpisuje człowieka w określony porządek kosmosu, istotniejszy niż solidarność rodowa czy rodzinna. Stanowi „religijne poczucie autochtoństwa” – wyjątkowo-

²³ Por. J. Babiński, *Teologia „małej ojczyzny” ks. Franciszka Mantheya*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXXII/3/2019, s. 103.

²⁴ F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte. Versuch einer biblischen Theologie der Heimat*, dz. cyt., s. 46.

²⁵ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 54.

²⁶ F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 45.

²⁷ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 64; F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 20.

ści i specyficzności czytania najpierw swojego świata, które warunkuje interpretację rzeczywistości jako takiej. Określone ukształtowanie aksjologiczne człowieka w kraju rodzinnym ma nieredukowalne konsekwencje dla interpretowania przez niego świata²⁸.

Mała ojczyzna rozumiana jest więc jako miejsce święte²⁹. O narodzinach, a potem rozwoju i wzroście człowieka w specyficznym i wyjątkowym, przeznaczonym specjalnie dla niego miejscu, decyduje Bóg. On, stwarzając człowieka w konkretnym miejscu i czasie, zadaje mu określoną misję do realizacji. Jego wzrastanie w określonych warunkach stanowi przygotowanie do tej misji. Początkiem czytania i urzeczywistnienia przez człowieka swojego powołania jest jego wyjście ku światu. Dzieje się to wtedy, gdy ukształtowany przez małą ojczyznę, jest gotowy do manifestacji tego, co stanowi jego tożsamość, jego dziedzictwo, dotknięte jego indywidualnością i doświadczeniem. Jego wkraczanie w świat i w nim funkcjonowanie jest ubogacone specyficzną tożsamością, która zrodziła się w wyniku „udomowienia”³⁰: pochodzenia, wykształcenia, wychowania, przeżyć, które doświadczane w małej ojczyźnie, zadecydowały o konkretnej aksjologii i wrażliwości. To wszystko więc, co wyniósł człowiek „z domu”, co jest sposobem widzenia świata ukształtowanym w ziemi rodzinnej, stanowi narzędzie czytania znaków czasu w świecie i fundament dla sposobu zaangażowania się w pojawiające się wyzwania i zadania. Specyficzność „skonstruowania” człowieka przez uwarunkowania małej ojczyzny ma implikacje w sposobie urzeczywistniania życiowego powołania – uczestnictwie w wielkim Bożym planie zbawienia. Oznacza to zamieszkiwanie w świecie i czynienie sobie ziemi poddanej, by w ten sposób realizować wolę Boga, jako uczestnik *creatio continua*³¹.

Dlatego zarówno *axis mundi* Eliadego, jak i *Heimat* Mantheya stanowią obszary święte, „miejsce najbliższe nieba, gdzie Bóg się człowiekowi objawia i w sposób najbardziej pełny i zrozumiały do niego przemawia”³². Bóg mówi językiem dla człowieka najbliższym, naturalnym, od początku życia rozumiałym, w kulturowo-historycznych uwarunkowaniach, które człowiek uważa za swoje, od zarania jego życia stanowiące miejsce przeżywania relacji z Bogiem. To swego rodzaju „fakt duchowy”, uwarunkowany przez wszystko, co przyczyniło się do ukształtowania

²⁸ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 62; F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 21.

²⁹ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 52.

³⁰ Por. F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 19.

³¹ Por. tamże.

³² Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 67; F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 13.

człowieka – poczynając od jego przyczynowań biologiczno-fizjologicznych, po język i kod kulturowy³³.

Axis mundi/Heimat, stanowiąc swojego rodzaju centrum aksjologiczno-religijne, wyznaczają swego rodzaju gradację wartości i emocji w odniesieniu do innych elementów istniejącego świata: „Dla człowieka religijnego przestrzeń nie jest jednorodna; są w niej rozdarcia, pęknięcia; są fragmenty przestrzeni jakościowo różne od innych (...) Jest więc obszar święty, a więc mocny, ważny, i są obszary nieuświęcone, a więc pozbawione struktury i konsystencji”³⁴. Jasne w tym kontekście jest, że nie ma możliwości traktowania rzeczywistości świata na sposób jednakowy czy homogeniczny. Odniesienia do świata mają różną „temperaturę” uczuciową i aksjologiczną. Warunkują je gęstość i intensywność relacji między nimi i człowiekiem, która tym jest silniejsza, im bardziej mu bliska i własna – im bliżej jej do *axis mundi*, tym bardziej wpisana jest w przeżywanie tego, co najbardziej pierwotne i organicznie własne – *Heimatu*.

Jednocześnie *axis mundi/Heimat* to szczególnego rodzaju drogowskaz w poszukiwaniu odniesień i fundamentu w kontekście dokonujących się zmian w świecie i zawsze istniejącego niebezpieczeństwa kosmopolitycznego wykorzenienia. W świecie pozornych wartości, zrelatywizowanych celów, fałszywie zdefiniowanych paradygmatów, świadomość istnienia stałego punktu, możliwości powrotu do źródeł, swojego rodzaju ekspiacji za zdradę, zawsze przynosi możliwość odzyskania właściwej orientacji i ukierunkowania³⁵. Bo właśnie od *axis mundi/Heimatu* rozszerza się świat konkretnego człowieka³⁶. Będąc rzeczywistością sakralną, nadaje takiego charakteru wciąż nowym obszarom, integralnie konstruującym ludzką egzystencję.

4. TELEOLOGICZNY CHARAKTER „AXIS MUNDI/HEIMATU”

Axis mundi pozwala poszerzyć perspektywę ludzkiego widzenia w interpretacji rzeczywistości. Oznacza to wychodzenie poza doczesność i doraźność poprzez ukazanie teleologicznej perspektywy ludzkiej egzystencji, która jest ukierunkowana ku wieczności. Eliade snuje swoje rozważania, koncentrując się na idei tęsknoty za rajem. Symbolika „środka świata, wokół którego rozwija się całość świata mieszkalnego”, „pępka świata”, „kamienia węgielnego – w środku świata”³⁷

³³ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 37; F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 19.

³⁴ M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 49.

³⁵ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 49. F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 47; Cz. S. Bartnik, *Idea polskości*, Lublin 1996, s. 124.

³⁶ Por. M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, dz. cyt., s. 62.

³⁷ Por. tamże, s. 62, 67, 76.

są – jego zdaniem – wyrazem ludzkiej dążności do życia w sferze *sacrum*. Raj jest uobecnianiem, manifestacją *sacrum* i to w sposób niejako naturalny stawia go w centrum. „Wyrazem «tęsknoty za rajem» jako symbolem transcendencji jest to, że człowiek dąży do umiejscowienia się w «środku świata», czyli w centrum przestrzeni świętej, aby w ten sposób przekroczyć swą świecką kondycję i wejść w wymiar *sacrum*”³⁸.

Podobną intuicję ma ks. Franciszek Manthey, tylko rozwija ją nieco inaczej. Proponowana przez Eliadego koncepcja *axis mundi*, która jest swoistą kompensacją ludzkiej potrzeby *sacrum* i tęsknoty za rajem utraconym, zostaje przez niego zastąpiona ideą zadomowienia w Bogu. To nie raj jest obiektem pragnień człowieka, lecz Bóg. Według Mantheya można mówić o podwójnym zadomowieniu człowieka: „żyje na i ziemi, ale egzystuje jeszcze bardziej z i w Bogu”³⁹. Z tego powodu „wszystko, co oferuje człowiekowi ziemską ojczyznę – jego mały, prywatny wszechświat – jest znakiem, śladem, zapowiedzią ojczyzny w Niebie, przebywania w domu Ojca”⁴⁰.

To Bóg jest małą ojczyzną człowieka⁴¹. Człowiek odkrywa świat – najpierw ten najbardziej bliski i intymny, potem stopniowo poszerza się jego perspektywa poznania i rozumienia. Towarzyszą temu pojawiające się aspiracje i możliwości, przy jednoczesnym odkrywaniu i realizacji swego powołania. Zawsze jednak tym ludzkim działaniom towarzyszy pewien niedosyt. Nie udaje się bowiem nigdy w sposób pełny i zadowalający urzeczywistnić wszystkich aspiracji. Stawia to człowieka w sposób niezwykle wyrazisty w perspektywie eschatologicznej, która podpowiada, że dopiero wieczność jest w stanie, w sposób całościowy, zaspokoić ludzkie dążenia i pragnienia. To, co ziemskie, można traktować jako zapowiedź tego, co stanie się udziałem człowieka, gdy na nowo zjednoczy się z Bogiem.

Obraz raj, który przywołuje Eliade, jest obiektem ludzkich tęsknot i pragnień. Ten, ukazany na kartach Biblii, jest miejscem wręcz idealnym. Ów „środek świata” ukazuje „związek symboliki przestrzennej z doświadczeniem mistycznym człowieka religijnego. Dążenie do «centrum» przestrzeni wyraża egzystencjalne pragnienie dotarcia do głębi ludzkiej duszy, w której możliwy staje się kontakt z transcendencją”⁴². Nie jest on jednak w stanie w pełni zaspokoić ludzkich pragnień. Najbardziej idealny raj nie jest celem ostatecznym. Wskazuje on tylko na

³⁸ J. Bramorski, *Symbolika „środku świata” a mit tęsknoty za rajem w ujęciu Mircei Eliadego*, dz. cyt., s. 235–236.

³⁹ F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 46.

⁴⁰ J. Babiński, *Teologia „małej ojczyzny” ks. Franciszka Mantheya*, dz. cyt., s. 107.

⁴¹ Por. F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 46.

⁴² J. Bramorski, *Symbolika „środku świata” a mit tęsknoty za rajem w ujęciu Mircei Eliadego*, dz. cyt., s. 237. Por. D. Culicenco, „*Axis mundi*” – o *perceptive mitico-religioasa*, w: *Sesiune națională cu participare internațională de comunicări științifice studențești*, Chișinău 2020, s. 114.

Boga, jest Jego zapowiedzią. Człowiekowi wydaje się, że pragnie raj. Tymczasem tak naprawdę pragnie Boga⁴³. Manthey stwierdza jednoznacznie: „Wszystko, co w ziemskiej, doczesnej ojczyźnie czyni go szczęśliwym, jest zapowiedzią wiecznej rozkoszy, i wszystko, co poczucie niebiańskiego bezpieczeństwa i spokoju daje, jest zapowiedzią, przecuciem neutralnego i pełnego szczęścia, jakie płynie ze zjednoczenia z Bogiem – ojczyzną człowieka (Heimat in Gott)”⁴⁴. Manthey podkreśla, że Bóg, stanowiąc zasadniczy cel ludzkich dążeń i pragnień, nie pozostawia człowieka samego w jego pragnieniu i tęsknocie. Dlatego już teraz, w trwającym czasie życia, daje mu przestrzeń zaspokojenia jego potrzeb. Jest nią właśnie mała ojczyzna⁴⁵.

PODSUMOWANIE

Wykorzystywane w przestrzeni badań religiologicznych przez Mircea Eliadego pojęcie *axis mundi* jest w jego założeniu narzędziem kategoryzującym funkcjonowanie fenomenu religijnego, na tyle uniwersalnym, że znajdującym swe reminiscencje w różnych religiach. Jego zakres i kulturowo-religijne funkcjonowanie pozwala je wykorzystać w badaniach innego typu, bo jako narzędzie systematyzujące w przestrzeni badań teologicznych. Akomodacja pojęcia *axis mundi* jako kategorii zadomowienia do poglądów Franciszka Mantheya pozwala stworzyć integralny system jego poglądów i w nowy, oryginalny sposób zrekonstruować jego refleksje dotyczące tematu małej ojczyzny.

Franciszek Manthey tworzy zręby tej koncepcji w duchu biblijnym, za inspirację przyjmując historię Ludu Izraela i jego relację do Ziemi Obiecanej⁴⁶. Jej reinterpretacja w odniesieniu do pojęcia *axis mundi* nadaje jej bardziej oryginalną i szeroką formułę. Wydaje się być obiecująca dla systematycznego budowania teologii małych ojczyzn, przekraczającej specyficznie polsko-niemieckie uwarunkowania twórczości ks. Mantheya, wpisującego się w specyficzną mentalność dwukulturowości pogranicza (Grenzgebiet) okresu międzywojnia. Nadaje też poglądom Mantheya walor świeżości i aktualności.

⁴³ Por. F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 46.

⁴⁴ F. Manthey, *Heimat und Heilsgeschichte*, dz. cyt., s. 47.

⁴⁵ Por. tamże, s. 48.

⁴⁶ Por. J. Babiński, *Teologia „małej ojczyzny” ks. Franciszka Mantheya*, dz. cyt., s. 104–106.

Bibliografia

- Arystoteles, *Metafizyka*, Lublin 2000.
- Babiński J., *Pojęcie małej ojczyzny (Heimatu) jako element określenia pomorskiej tożsamości. Teologiczna propozycja ks. Franciszka Mantheya/ Das Heimatkonzept als Element der Definition der pommerellischen Identität. Der theologische Vorschlag von P. Franz Manthey*, w: *Wychowanie do wartości w warunkach wojennych. Erziehung zu Werten unter Kriegsbedingungen*, red. P. Zientkowski, R. Maliszewski, Bydgoszcz 2021, s. 99–108/237–246.
- Babiński J., *Teologia „małej ojczyzny” ks. Franciszka Mantheya*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXXII/3/2019, s. 98–117.
- Bartnik Cz. S., *Idea polskości*, Lublin 1996.
- Borzyszkowski J., *Ks. Franciszek Manthey oraz jego prawda i świadectwo o historii Kaszubów*, w: F. Manthey, *O historii Kaszubów. Prawda i świadectwo*, Gdańsk 1997, s. 7–16.
- Bramorski J., *Symbolika „środka świata” a mit tęsknoty za rajem w ujęciu Mircei Eliadego*, „Studia Warmińskie” 38(2001), s. 231–238.
- Bronk A., *Mircei Eliadego fenomenologia religii*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, 16(2007), nr 4(64), s. 107–131.
- Culicenco D., „Axis mundi” – o perceptive mitico-religioasa, w: *Sesiune națională cu participare internațională de comunicări științifice studentești*, Chișinău 2020, s. 113–115.
- Eliade M., *Sacrum a profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1996.
- Eliade M., *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, Warszawa 1974.
- Jaźniewicz W., *Filozofia i teologia czasu. Czas w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika*, Kraków 2017.
- Korczak A., *Mircea Eliade i pojęcie archetypu*, „IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych”, XXVIII/2(2016), s. 357–374.
- Manthey F., *Heimat an Weichsel und Ostsee. Ein Lesebuch*, Hildesheim 1964.
- Manthey F., *Heimat und Heilsgeschichte. Versuch einer biblischen Theologie der Heimat*, Hildesheim 1963.
- Ossowski S., *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, „Myśl Współczesna” 1946, s. 153–175.
- Otto R., *Świętość*, Warszawa 1999.
- Skorowski H., *Regionalizm XXI wieku*, „Zespoły Senackie” 13(2013), s. 12–40.
- Starczewski S., *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, w: *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, red. S. Starczewski, S. Kosieliński, Warszawa 2000, s. 23–34.
- Sullivan L., *Axis mundi*, w: *The Encyclopedia of Religion. Volume 2*, red. M. Eliade, New York – London 1987, s. 20–21.

Synoradzki Ł., *Teologiczne rozumienie przestrzeni w pismach ks. prof. Czesława Stanisława Bartnika (1929–2020)*, Kraków 2023.

Szymańska M., *Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim – próba rekonesansu*, w: *Powrót do ojczyzny? Patriotyzm wobec nowych czasów. Kontynuacje i poszukiwania*, red. W: C. Smuniewski, P. Sporek, Warszawa 2017, s. 47–62.

Theiss W., *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-uitylitarna*, w: *Mała ojczyzna. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. W. Theiss, Warszawa 2001, s. 11–23.

Wielgoszewski W., *Ks. Franciszek Manthey. Kapłan na pograniczu kultur Pomorza*, w: W. Wielgoszewski, *Ocalić od zapomnienia. Duchowni diecezji chełmińskiej XIII–XX wiek*, Toruń 2019, s. 275–279.